

СРЕМЧЕВ И ГОЛУБОВИЋЕВ КАЛЧА, СЛИКА МЕНТАЛИТЕТА НИШЛИЈЕ

О присној везаности Стевана Сремца за Ниш је много тога написано, док се о Михаилу Голубовићу, који је с подједнаком љубављу као и Сремац, описао Ниш и Нишлије непосредно по ослобођењу ових крајева од Турака, мало зна ван нишког окружења. Као хроничари тог времена обојица су оставили упечатљиву слику Ниша и Нишлија. Заједнички књижевни јунак јесте Калча који је у овом раду сагледан кроз друштвеноисторијски контекст, а његов карактер представљен као типичан за менталитет личности овог поднебља.

Кључне речи: Стеван Сремац, Михаило Голубовић, Калча, Ниш, Нишлија, менталитет, идентитет

Ослобођењем Ниша од Турака 1878. на културноисторијску и друштвенополитичку сцену је ступило ново доба, које је донело велике промене у свим областима јавног и свакодневног живота. Учмалост и успаваност турског оријента, замениле су динамичне промене које су биле највидљивије у архитектури, урбанизацији, одевању, науци и техници, а најмање видљиве у оном духовном сегменту везаном за традицију, менталитет и карактер људи овог простора. Ипак, традиционални вредносни систем Нишлије, колико год се опирао и пружао отпор, полако је, али сигурно губио битку у сусрету с новим.

Својеврсни хроничари Ниша били су и Стеван Сремац и Михаило Голубовић, који су поколењима подарили носталгичну слику Ниша и Нишлије оног доба. Тако су, у свести читалаца, овај простор и ово време перципирани кроз слику „... веселих и безбрижних дана старог Ниша; једну слику старих и добрих Нишлија оних дана које је мутна Нишава шумом својим однела у Мораву, Морава у Дунав, а Дунав бестрага негде; ишчезлу слику безбрижних дана који се више никада неће вратити...“ (СРЕМАЦ 2003:114)

*

¹ petkovic_4@hotmail.com

Ниш је, као највећи град новоослобођених простора, постао инспиративна књижевна тема. Сматра се да је управо Сремац *увео* нишку средину и Нишлије у српску књижевност (МАКСИМОВИЋ 2004:292), а Голубовић је наставио, у новинским фељтонима и књигама, да осликава Ниш једног времена које је нестајало.

Могуће је повући вишеструке паралеле између Сремца и Голубовића, те је намера да се у овом раду укаже на низ заједничких карактеристика које их као писце спајају, али и да се назначе разлике које их опредељују као аутентичне писце и то кроз Сремчеве приповетке и Голубовићеве приче у којима се као књижевни јунак појављује Калча.

Јован Скерлић је уочио да је „Сремац Ниш јако и искрено волео“, (1974:90), али су и Павле Поповић, Бошко Новаковић, Живан Живановић... наглашавали необичну и нераскидиву емотивну везаност Сремца за овај град. О Сремцу се много тога зна, а мање познат широј књижевној јавности јесте нишки правник и новинар Михаило Голубовић. Голубовић је рођен у Нишу 1872. године. Студије права завршио је у Београду. Као правник и адвокат радио је у Пироту, Сурдулици, Власотинцу, Нишу, Београду. Пензионерске дане провео је у Нишу, у омањој кући у улици која је носила назив Принц Андреј². Умро је у Нишу 31. јула 1936. године, а сахрањен је на старом гробљу у Нишу. (СТАМЕНКОВИЋ 1997:167)

Предраг Протић је у Голубовићу препознао Сремачевог следбеника. Обојица су, свако од њих на себи својствени књижевни начин, овековечили Ниш у својим причама. Спону међу њима Протић је пронашао и у необичном податку - Голубовић је своју прву књигу приповедака објавио 1906. године, исте године када је Сремац умро у Сокобањи. (ПРОТИЋ 1983:61)

Голубовићеве приче су најпре излазиле у листу *Политика*, у рубрици *Фељтон*. Током 1905. и 1906. године објављено је више прича, које су на нишком говору, описивале ово поднебље и менталитет (*Коњ Путко* 6.12.1905, *Мења Мутавџија* 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30. 7. 1905, *Нацко Шалијин* 1, 2, 3, 9, 10. 6. 1905, *Баба Ката-Кафтануша* 14. 4.1905, *Нишки кучики за своју браћу из Белиград* 22. 4. 1905, *Коле Пуша* 14. 5. 1905, *Мане Шнајдер* 15. 6.1905, *Влајче Костаћов* 8, 9, 10, 11, 12. 1. 1906). Све ове приче потписане су или именом Сајциски или потписом Тод.

*

Ни Сремцу ни Голубовићу се нису свиђале промене које је донело ново време и западноевропска култура; више их је привлачио тај стари,

² Данас је то улица Боривоја Гојковића, улица у којој се налазе две знамените нишке културне установе, Народни музеј и Народна библиотека.

оријентални Ниш и менталитет обичних људи. Због тога би се Сремчево, па и Голубовићево дело могло схватити, као метареалност (МАКСИМОВИЋ 2012:100), јер се кроз радњу и јунаке код Сремца, а код Голубовића кроз сажете анегдотске приче, могу разоткрити друштвени односи, социјални слојеви, систем вредности, обичајне норме, традиција... (ИВАНИЋ 2005:17). Када је описивао нишку средину, Сремац је осликао варошки живот, свет сиромашан, прост, али добродушан. Као одличан посматрач, приказао је живот, онај прави, непосредни, у његовој пуноћи, облику, мирису, боји, атмосфери, како је приметила Ана Радин. (1986:11). И Голубовић слика тај варошки или урбани амбијент, њему добро познато поднебље, кроз језик и људе овога града, које је одлично разумео и са којима је искрено саосећао. У анегдотском духу, испричао је приче, мале епизоде из живота о Калчи, Атанаску Молеру, Мењи Мутавцији, Мењи Кујунџији, Милету Даскалу, Манету Шнајдеру...

*

Сремац је основу за своју приповетку *Ивкова слава*, пронашао у изворном животу Ниша оног времена, те је своју причу градио на основу аутентичних догађаја. И бројни ликови који су описани у овом делу јесу личности који су заиста постојале. О томе је посведочила и Ивкова, односно Живкова жена, по Сремцу Кева, а у стварном животу Дика, 1932. године новинару *Политике* Стојану Стојиљковићу. Како је Сремац променио имена главним протагонистима *Ивкове славе*, тако је изменио и славу домаћина, те је уместо зимског Светог Јована, коју је славио Живко Мијалковић, своју причу везао за пролећну славу Ђурђевдан. С великом сигурнишћу можемо тврдити да су и остали ликови у *Ивковој слави*, заиста и живели у Нишу. (МИТИЋ 1997:201) Као и Сремац и Голубовић је био врстан познавалац старог Ниша, сликар и лица и наличја живота тадашњих Нишлија. У својим кратким, језгровитим причама појављују се ликови за које, такође, можемо с великом сигурнишћу рећи да су аутентични, а које је Голубовић овековечио под именима Коле Пуша, Мења Мутавџија, Миле Даскал, Нацко Шалијин...

Али, иако готово да нема измишљених ликова, ови прототипови су послужили само као полазна основа коју је Сремац, као вешт приповедач искористио да конструише типове. (СТАНОЈЕВИЋ 1954:267). О овоме говоре и Јован Скерлић, и Љуба Станојевић, и Горан Максимовић, сви који су се бавили изучавањем Сремчевог књижевног дела. Мало је, међутим, оних који су, на утемељен књижевно критички начин, говорили о Голубовићевим причама. Голубовић се надовезао на Сремца, па је у сличном маниру градио и лик Калче. У основи сваке Голубовићеве приче је анегдота о некој личности или догађају. На овој анегдотској, шаљивој

равни израстао је и лик Калче, који већ у годинама, ретроспективно, говори о ономе што се збивало у његовој младости.

*

Најпознатији и аутентичан, који се у односу на остале ликове код Сремца и Голубовића, наметнуо као типичан представник овог града, јесте Микал Николић Калча, ловац, шаљивџија, мераклија, ђувеч – кардаш, сентиментали и занесени приповедач невероватних прича – једини који је у приповеци *Ивкова слава* представљен својим правим именом и презименом.

Већ се на основу овог податка може говорити о некој врсти издвојености у односу на друге ликове. Јован Младеновић је у радио запису изнео податак да је Калча рођен око 1840. године у Нишу и да је, према непозданим подацима живео у улици Косте Стаменковића, у кући која је срушена током бомбардовања Ниша 1943. године.³ У стварном животу уште није припадао веселом кафанском друштву Ивка, Курјака и Смука. Ивко је био угледни нишки домаћин, јорганџија, признат и виђен човек. Курјак је имао обућарску радњу, Смуk је био занатлија. Они су дошли у Ниш, а једини међу њима, староседелац, је био Калча. Он се родио у Нишу, ту је учио школе код учитеља Тасе. Дружио се са Колетом Рашићем и другима, а у турско време је препливао Мораву, како би донео српске букваре и књиге за школу, чиме је Сремац истакао Калчино родољубље. Посредно, Сремац је кроз шаљиву причу о једном необично прослављеном Ђурђевдану, описао и друштвена кретања у тадашњој Србији на крају XIX и на почетку XX века, те је представио менталитет различитих националних и етничких група страног и домаћег света, који је долазио у новоослобођени Ниш. (МАКСИМОВИЋ 2012:108). У нишкој чаршији били су познати као ђувеч-кардаши који су волели да се провеселе, поједу, попију, међусобно нашале. Ивко, Курјак, Смуk и Калча, објаснио је Сремац, су нераздвајни „како сол и `леб“, „како Божић и Бадњидан“ и једно без другог су „како сирочици без мајку!“ Као одлика људи овог поднебља и препознатљива црта менталитета ове нишке средине, могло би се издвојити велико другарство и међусобна оданост, јер како је рекао Сремац, за ову четворицу јунака, „погинуће један за другога“. У основи њихове нераскидиве другарске везе, јесу шеретлук, међусобно намештање, које је Сремац на најбољи начин представио преко „несрећног“ Ивка, који је и сам “био жесток да подвали, да нагарави човека, да га наведе на нешто, да га изложи после смеху и задевању целог света, наравно све из шале, а он за то време да се упреподоби у дућану,

³ Јован Младеновић, *Калчине приче Михаила Голубовића*, радио запис, емитовано на Радио Нишу, 17. 04. 2013.

да шије и да се чини невешт!“ (СРЕМАЦ 2003:48) Па, као што је Ивко волео да збија шалу, тако су и његови кардаши, волели да *нагараве*. У тој међусобној шаљивој игри надмудривања дошао је ред и на Ивка. Остаје питање да ли је шала унапред била смишљена? Ова шеретска црта, изигравање на свој и туђ рачун, може се издвојити као још једна црта нишког менталитета. Ови ликови су окренути животу, срдачни и добронамерни, ведри, а међусобне враголије их само још више везују и другарство чине јачим. Тај раздраган разговор, ведрa доскочица, безбрижна шала, део су онога што, такође, можемо издвојити као карактеристику овог подневља, а коју у свести перципирамо као „убаво живување“. Осим што потичу из различитих средина, ову четворицу нераздвојних ђувеч-кардаши, разликује и однос према материјалним стварима. Сви су они били вредни, газде, а једино је Калча као страстан ловац, мање пажње посвећивао свом кујунцилуку, те је и мање пара имао. Кроз однос према новцу, богатству могуће је увидети и разлику у менталитету међу овом четворицом другова, заправо оних који су дошли и оних који су у Нишу рођени.

Сремац је најпре описао Ивка, Курјака и Смука, а као последњег, четвртог у тој нераздвојној скупини, читаоцима је представио Калчу и у причу га је увео посредно, преко наратора, писца, који је најавио долазак препознатљивог, необичног, аутентичног Калче. Сви знају ко је он „и најмалецно детенце из малу, ће зна да ти каже за Калчу.“ Овим је код читалаца писац пробудио радозналост и жељу да сазнају због чега је Он тако посебан? То је човек јаке и живе маште - „А онај четврти... био је познат као страстан ловац, па следователно и као човек јаке и живе маште, коју често није довољно зауздавао него јој пуштао маха...“ (СРЕМАЦ 2003:110) Своју јаку и живу машту Калча је транспоновао у приче и то ловачке, у којима његова фантазија није имала границе, због тога се често дешавало, да какав *прозаичан слушалац*, прекине причање и каже: „Калчо брате, одвало си; лажеш, брате лажеш!“... Тако је „остало мишљење по свим махалама: да је Калча, истина, добар друг и човек и ловац, али да Калча хоће почешће, богами, и много да лаже“. (СРЕМАЦ 2003:115)

Да ли је Калча само лажов?

Свакако да је Калча склон претеривању, свакојаком измишљању и заиста му лаж и лагање нису страни. Проучаваоци Сремечевог дела у Калчи препознају карактер лакрдијаша. А, какав би то лакрдијаш, шаљивција, спадало био, како би увесељавао и забављао окупљено друштво, ако не би у својим ловачким причама и претерао, преувеличао, изнео *понеку* неистину, измишљотину...

Прича о верном пратиоцу у лову, псу Чапи, је хиперболисана - за „пцетиште, до Стамбол га веће нема, тол'ко је за лов“ је и сам краљ Милан сазнао. И тај обичан, мали, кујунција Калча има нешто што богати,

па ни сам краљ немају. Због тог ванредног Чапе, „антика-пцето“, је сам краљ Милан ушетао у Калчин дућан, дошао му *на ноге*, па га је још замолио и за услугу, да му позајми тог изванредног ловцијског пса. У овом маниру су све Калчине приче – све је претерано, све је увећано, све је пренаглашено. Тако је у једној испричаној причи кренуо у лов у зиму, а вратио се у лето; ловио је зечева, а касније је по комшилуку делио срндаће, а о броју уловљене дивљачи, не вреди ни говорити... броја се не зна.

Ипак, колико год биле ове приче нереалне, оне имају функцију да створе атмосферу опуштености, направе *штимунг* - расположење и комичним преувеличавањем забаве друштво.

Дакле, да ли је реч само о пуком лагању или се у тим лажима крије нешто више?

Калча је сањар, занесен у свом фантазирању, набујале маште и чулности коју је Љ. Станојевић представио као одлику оријента. Калча је родољуб, Србин који се борио за српску ствар. Његов патриотизам је несумњив, храброст такође, али је с доласком слободе и новог времена, пред Калчиним очима почео да се урушава један поредак, један њему познати патријархалан, оријенталан, спокојан свет у којем је одрастао и у којем се осећао сигурно. Ослобођење је донело велике промене; модерно доба је ступило и на нишку сцену, уневши нова правила живота. А, Калча је баш као и Сремац, дух оријенталног више волео од свих западноевропских новотарија.

Да ли су Калчине приче уточиште и сигурно место на коме се чувају топлина, људскост, безбрижна наивност старих дана који нестају?

Калча је хедониста, човек који ужива у животу и његовим благодетима. Задовољан је оним што има и материјално богатство му не значи много. Мита Калтагџија, чорбација, га је саветовао да „батали и ловење и седење, и појење и пијење“ и да док још може заради нешто - „збирај си паре доклен можеш“, јер „без паре ич нема живење“, а то потврђују и Смук и Курјак. Калча није ни сарафин (мењач новца), ни Чифут (Јеврејин) и нема намеру да се мења и прилагођава новим правилима. Он је севдалија „Такав беја јоште од време, такав ћу си останем дор ме не понесете там гор` под Горицу“ (СРЕМАЦ 2003:59) па је и одговорио Калтагџији „теб` си иска душа паре, а мен` ми иска па овој“. Мера ствари је душа, а Калчина душа је неспутана, слободна. „Кад си настане стигне пролет, а ја си накривим фесче на десно, а фрлим гуњче на лево раме, а плоску сас ракију за појас а тамбуру под мишку, па си искочим на теферич до Агушов кованл`к па си седнем под шефтелију, па си сал гледам и слушам. Гледам бехар... слушам девојчики како поју там, одгорке си лојзе, и славеј-пиле како поје гор` на шефтелију, па ми долази мило. ...Па чукнем у сас терзијан у тамбуру, па си запојем: *Садила нана босиљак...*“ (СРЕМАЦ

2003:59) Калча поседује једну црту карактера која је њима страна, а то је севдалијски дух, мераклијска душа, која у песми славуја и поју младих девојака, у миру и тишини природе, проналази суштину живљења. То је једна бекријска природа испуњена готово елегичном чежњом за лепотама живота. У Калчином опису Сике, њене лепоте, гласа када је била млада, многи који су се бавили проучавањем Сремчевог дела, уочили су сличности са Миткетом Боре Станковића. С. Маринковић је приметио да је „С Калчиним карасевдахом кренула је она опојна, носталгична поезија о младости и лепоти, коју ће даље развити Бора Станковић ... на посебан начин даље неговати модерни писци – Црњански, Андрић, Селимовић“ (МАРИНКОВИЋ 1988:102-103)

Калчина претеривања не треба схватити искључиво као лажи, већ као део карактера једног неумереног весељака, севдалије, дертлије, великог заљубљеника у живот „и ловџија сам и бињеџија, и шалџија сам, и тирјачија“, једне сањарске и страствене природе. Те приче јесу пуне крајности, али и туге и чежње због пролазности младости и живота. Само такав Калча који је у себи сублимирао ове крајности могао је да постне симбол и оличење темперамента људи овог краја, препознатљиви лик Ниша и Нишлије.

Ивкова слава је прва Сремчева приповетка из нишког живота. Објављена је у *Српском прегледу* 1895. године, а читалачкој публици је открила свет новоослобођених крајева, а у српској књижевности су се, по први пут, као тема, појавили Ниш и ова средина. Михаило Голубовић је наставио тамо где је Сремац стао, јер су и Голубовићу оновремени Ниш и нишки менталитет били инспирација, па се тако и Калча из *Ивкове славе* преселио у Голубовићеве приче. Као лик појављује се у причама *Африкански зајац*, *Калчин пут у Студену*, *Стрељачко друштво*, *Старе и нове ловџије*, *Калча о „Ивковој слави“*, *Калча и његов кардаш Атанаско Молер*, *Калчина писма с оног света*, *Небо-Рај - Калчино писмо о пок. Сремицу*, *Калча - Чича Илији*. Калча је код Сремца у пуној животној снази, док је код Голубовића већ у годинама и ретроспективно приповеда о свом животу и догодовштинама из своје прошлости. Калча је и мртав заинтересован за догађаје међу живима, па тако и с *оног света* има шта да поручи јавности. Сремац је у својим нишким причама комбиновао књижевни стандард којим је наратор причао причу и нишки локални говор којим су говорили његови књижевни ликови. Код Голубовића јунаци доследно говоре нишким говором и то, углавном, кроз дијалог од прве до последње стране, (ПРОТИЋ 1983:61) а наратора готово и да нема. Иако постоји језичка баријера, јер је и Нишлијама тешко да разумеју аутентични локални говор у овим причама, неоспоран је хумор којим је Калча описао и себе, и људе, и оно време.

У духу већ наведених Калчних ловачких казивања је и прича *Африкански зајак*. И овде је дошла до изражаја Калчина бујна машта и невероватне ловачке вештине, које су надалеко биле познате, чак до Стамбола и самог султана. Овога пута Калча је уловио зеца, али не обичног, нашег, српског, већ шареног као змија звечарка, а великог као теле, афричког зеца. У причама *Калчин пут за Студену*, *Стрељачко друштво*, *Старе и нове ловције* Голубовић је на посредан начин представио смену старог и долазак новог доба и то управо кроз препознатљиви сегмент Калчиног карактера. Калча је шаљивција, човек јаке и живе маште, али и страстан ловац. Много тога се променило, па ни сам лов више није оно што је некада био. Ти нови ловци ишли су у лов возом, носили су са собом јагњиће, за сваки случај... Калча је био старовремски човек и није желео да се повинује новим законима, па ни да се учлани у ловачко друштво да би могао да лови. Ником од његових предака није била потребна дозвола, па ни њему - „...ћу баталим и ловење.“ Нова држава донела је законе који су спутали Калчину природу. Радије би се одрекао и лова, него да прихвати нешто што је његовом карактеру страна. За њега лов није ствар дозволе, него чисто весеље, уживање, радост. „К`ко па да не баталим! Краљ Милан тол`ко ловење с` мен` барабар, а с`г издаја закон. Што је тој – искаш да биднеш ловција... мора да узмеш ловциску карту... Тој, ама, ич не ваља за так`в закон што искочи. То ти је с`лте кварење ћеф.“ (ГОЛУБОВИЋ 1972:18)

О новим младим ловцима Калча није имао лепо мишљење: „Млого с`г и л`жу, оно и ми смо л`гали, ама с`г па дибидуз“, потврдио је Калча. Необично је, комично, готово парадоксалано, да им пребацује особину по којој је сам постао и остао препознатљив. Голубовић је карикирао познату Калчину причу у којој је у лов кренуо у зиму, а вратио се у лето. „... к`ко га неје срамота да л`же мен` старог ловцију. Снег на Петров-дан, к`ко да је Ниш петнајес` године далеко од Курвин град, па тамо снег нападаја, а у Ниш, неје.“ Признаје Калча „... исти` је: сви ловције л`жу, и нишки и пиротски и из Прокупље и београдски, ал` па овије госпоцки, тазе ловције – диптен!“ (сасвим) (ГОЛУБОВИЋ, 1972:19-20)

Да ли се право на лаж заслужује?

Као да је Калча, хтео да поручи да је свестан да претерује, али му на то даје право дуг ловачки стаж, одређена филозофија и начин живота, те природно право које је наследио од својих предака. Голубовић је кроз Калчу проговорио и о новонасталим социјалним раслојавањима и новом времену које је изнедрило господу за коју су важила друга правила. Они су се придржавали свог природног права чије су главне карактеристике биле да брзо и без устручавања дођу до свега и то одмах.

Приповетку *Калча у позоришту* Стевана Сремца и Голубовиће-ву причу *Калча о „Ивковој слави“* везује опис истог догађаја, извођење

представе *Ивкова слава* позоришта *Синђелић* у нишкој кафани *Европа* 1896. Иако се ради о истоветној причи, Голубовић јој је додао део, заправо увод у коме говори о дешавањима пред извођење позоришне представе, тако да представља аутентичан Голубовићев текст, кога нема у Сремчевом опису истог догађаја. У овој причи угао гледања је умерен и тачка посматрања је измештена, те се у односу на Сремчеву приповедну *истину*, читалац упознаје и са истином друге стране, истином коју је изнео оклеветани Калча. У овој причи заправо њеном уводном делу, Голубовић је дао право на одбрану и Калчи и допустио му је да изнесе своје виђење описаног случаја у Сремчевој приповеци *Ивкова слава*. По Клачином сведочењу Сремац није имао ништа када је дошао у Ниш. „Обукаја једно капуче т`начко, једне кратке панталонке – личеше на рибу вретенарку. ... Парку неје имаја, па све идеше са с`с Миту Божића ћатиб башију у нишки суд. Он га ранеше, он му даваше за тутун, он све.“ (ГОЛУБОВИЋ 1972:24) Као да је Калча желео да поручи да је сиромашни, па и смушени Сремац, захваљујући баш Нишу и њему (Калчи) постао један од најзначајнијих и најчитанијих српских писаца и то тако што је ово поднебље представио кроз урнебесну и непримерену прославу породичне славе, а самог Калчу приказао као *сојтарију*, лакрдијаша и највећег лажова међу четворицом кардаша. А заправо је на лажима Сремац изградио своју славу, „бели лук се не осећа тол`ко, кол`ко његово писување“. Чињеница је да Калча није био код Ивка на слави, јер се с њим није ни дружио. Као своје пријатеље навео је Косту Јованова, Митра Лозанца, Атанаска Молера, Цоку Кубецију, Нонета Ловцију, Току Спириног, Лалу Васка... Смука није познавао, а Ивко и Курјак, као газде, нису ни били његово друштво. Живко је био имућан, бавио се политиком и био је члан либералне странке, док је Калча био сиромаш, занатлија који је највише времена проводио у лову. Живко се дружио са Павлом кујунџијом, Сотиром Јовановим абацијом, Курјаком обућарем, Влајком Алдупиним, председником, Васом Глагољем адвокатом, Васом Кољовићем председником општинског суда. То је било друштво о коме је Сремац требало да пише. Голубовићеве приче се разликују од Сремчевих. У њима је мање страсти, а више горчине, мање животног полета, а више сете. Код Сремца је смех радостан или меланхоличан, а код Голубовића је присутан један опор хумор, као последица описа сировог, непосредног живота. Сремац је нишку средину представио идилично. Кроз опис шароликог, веселог, безбрижног Ниша читаоцима је предочио свој доживљај правога живота и једну готово утопистичку слику света. Можда је Ниш и био такав у очима дошљака. Код Голубовића је та слика Ниша, опис Нишлија и њихових међусобних односа другачија. Голубовићев Ниш је стваран, реалан, сиров, аутентичан, на моменте и опор. Анегдотско и духовито не зама-

гљују, већ служе да омекашају оштрицу и присутну критичку ноту ублаже. Ниш се у деценијам које су уследиле после ослобођења од Турака променио. Тежња за друштвеним и економским престижом учинила је да дух оријента усахне и спокој лагодног *живувања* уступи место убрзаном току промена и модернизације.

Ко се како снашао?

Кујунџије и они који су „повише били Срби од Нишлије“, како их је Калча ближе одредио, успели су да се наметну, пробију и сви добро скуће. Живко је, на пример, бирао с ким се дружио. Као либерал, волео је да говори «по српски», да држи политичке говоре, да истиче свој патриотизам у који је Калча сумњао. Једино за чим је заиста Живко жалио јесте зарада од продаје јоргана. Калчином оштром ловџијском оку није промакло да у Живковом понашању препозна и дозу грамзивости: „Видеја си вајду од очи, па с'г искаш и од трепеке... Тој ти је све због вашари и због продавање јоргани, зашто у нашо време, беше јед'н Живко јорганџија, с'г настанула деца, па изотварали дућани, па т'кој бива, Куркуренџија.“ (ГОЛУБОВИЋ 1972:27) Опор је хумор ових речи - јеткост је присутна када Калча говори о онима који су дошли из других крајева Србије - „Викате ни: ми ве ослободимо, а ви Нишлије повише бегенисујете Турци... Да бог сачува куд ве пробраше, све одбир ни испратише из Србију. Дођосте асли голи, изнапраисте куће, накупувасте лојза, изнаједосте се дијурне по комесије... Ама, спалај на господа...“ (ГОЛУБОВИЋ 1972:28) Кроз призму доминантног културног модела Ниш и Нишлије су сагледани као страна која више воли турско, оријентално, оно што је старо, заостало, назадно, а оно што највише боли Калчу јесте оспоравање патриотизма, па и српског идентитета. Други део ове Голубовићеве приче јесте Сремчева приповетка *Калча у позоришту*, у којој се Калча, незадовољан како је приказан на позоришној сцени, направио прави каламбур... а ово је већ Сремчев хумор, весео, раздарган и чак гротескан.

Ко су били Калчини другови?

Једног је Голубовић описао у причи *Калча и његов кардаш Атанско Молер*, у којој је Калча изнео како је заиста изгледало њихово *живување* и *кард'шл'к*. У лику Атанаска Молера описан је живот најсиромашнијег слоја, те истакнута својеврсна животна филозофија јунака ове приче „Учи се на све ништо, зашто кој знаје што носи д'н а што па ноћ! Т'кој и ја: ако има, ће ручамо, ако нема – стринина ги мушмула, (деца) нек трпу, нек се учу.“ (ГОЛУБОВИЋ 1972:43) У причама *Калчина писма са онога света*, *Небо-рај* (*Калчино писмо о пок. Сремцу*), *Калча - Чича Илији* Калча са онога света пише писма и описује свој поглед на промене које су после њега настале. Коментари се односе на дешавања у Нишу, али и на политичке прилике, као и на убиство краља Александра Обреновића.

Изгледа да никоме није добро. Како је Калча вешто срочио: „Благо си га на вас доле - викамо ми горе. А ви доле викате - благо си га на нас што смо си горе?! Нит је благо овде, нит там, и за нас и за вас испаданикакво.“ (ГОЛУБОВИЋ 1972:57) И на оном свету Калча није опростио Стевану Сремцу лажи које је о њему изнео у књизи. Ипак, Голубовић није могао да личности које су прославили Ниш остави у свађи. Пошто до помирења није дошло на овом, Голубовић је у причи *Небо- рај* организовао њихов сусрет, вешто искористивши могућност да је на оном свету све могуће, па и помирење за живота непомирљивих страна, Калче и Сремца.

*

Описујући нишку средину, градски или варошки амбијент и Сремац и Голубовић су као хроничари једног времена сачували и слику својеврсног менталитета.

Ниш на прелазу векова перципиран је као паланачка средина у којој је владао малограђански менталитет. Бошко Новаковић је нишки менталитет дефинисао као примитивни, Љуба Станојевић је говорио о учмалом оријенталном духу. Радомир Константиновић описује паланку као «свет између села и града», а дух паланке као затворен који не признаје, нити признаје свет изван својих граница. (КОНСТАНТИНОВИЋ 2010:5-15)

А, како су Сремац и Голубовић описали паланачки Ниш?

Сремац је описујући живот у Нишу након ослобођења од Турака, изнео упечатљиву слику живота на прелазу векова и цивилизација. Голубовић је описивао урбани Ниш и његове житеље, такозване мале људе и њихов менталитет, баш као и Сремац, али су у ближем одређењу ове средине и људи, издвојили одлике попут неискварености, простосрдичности, осећајности, кроткости, добродушности... Да ли су то негативне карактеристике паланачког духа? Негде између ових крајности, Константиновићевог одређења, те Сремчевог и Голубовићевог описа, је смештена уверљива слика нишке паланке и менталитета ове средине. Код Константиновића као одлике паланачке средине издвојени су и инфантилизам, склоност рутини, страх од промена... А, Сремац и Голубовић су управо у тим особинама, које Константиновић одређује као негативне, пронашли лепоту, особену драж неисквареног, једноставног живота оличеног у *старим временима*. Калча је представник тих људи који у себи сажимају дух и дах старог, оријенталног и што не значи по сваку цену лошег и назадног. Свакако да су инфантилност, склоност ка рутини, те страх од промена препознатљиви и у Калчиним поступцима. Али, да ли је у основи Калчиног опирања новом начину живота једино страх или и жеља да се сачува особени идентитет, те менталитет људи

овог простора, који нису против новог, али ни против онога што се може назвати њиховим аутентичним обележјем?

Ако се одређење националног идентитета везује за очување језика, писма, историје, вере, културе... онда се Калча може издвојити као чувар идентитета Нишлије, његовог менталитета, који у себи уједињује и источњачку тежњу ка причи, севдању, готово безбрижном животу, али и српски идентитет. Припадност српском националном бићу не доводи се у питање. Калча је храбри родољуб, Србин који се борио за ослобођење ових крајева од отоманске доминације. Зар његови кардаши, најбољи пријатељи, нису из Србије дошли у Ниш и ту се скућили? Калчина неумереност, склоност крајностима, нису ништа друго до карактеристична црта српског менталитета. (ЈОВАНОВИЋ 2004:43) Ни отпор који Калча пружа новом, непознатом, битно другачијем, није искључиво особина јужносрбијанских људи.

Доласком слободе и новог времена, пред Калчиним очима почео је да се урушава поредак који му је од предака био дат. Њему познат патријархални, оријентални, спокојни свет у којем је одрастао устукнуо је под налетом новог, модерног.

Да ли је оно што је дошло као ново и било боље?

О томе су свој став изнели и Сремац и Голубовић, и Калча. Калчине приче можемо сагледати као уточиште и сигурно место на коме се чувају дух оријента, топлина, људскост, те безбрижност и наивност старих дана. Потреба ка причању прича је у Калчиној природи, која је у неумерености и претеривању тражила излаз за све несавршености живота и разбијене илузије - рекли бисмо да тиме Калча брани право на своју аутентичност, свој идентитет.

Сремац и Голубовић су у својим књижевним остварењима представили Нишлије, старовременске људе и типове, њихове одлике, страсти, навике, врлине и недостатке, мане, њихов језик... Калча који се међу њима издвојио својом аутентичним, особеним одликама, је у свести људи сачуван као типичан представник људи овога краја, те као такав постао је симбол, оличење темперамента и препознатљиви лик Ниша.

*

Ако књижевност сагледамо као одраз ширег историјског и културног контекста, као огледало културне традиције и народног духа, онда је могуће да проучавањем књижевних дела сагледамо и менталитет људи појединих крајева, па и градова, да кроз књижевна дела проникнемо у начин мишљења, веровање, емоционално реаговање појединаца датог колектива, народа или друштва. Дела Стевана Сремца и Михаила Голубовића посвећених Нишу су у овом раду послужила за одгонетање ка-

рактактерних црта људи који су живели у Нишу на прелазу XIX у XX век.

Сремчево и Голубовићево дело приказало је нишку стварност тога времена, јер су представили реалну слику начина живота, социјалних и друштвених кретања, те веродостојну слику структуре града, начина размишљања становништва, њиховог система вредности, обичаја, моралних норми. Личности које су описане су заиста постојале. Ипак, ови прототипови су Сремцу, у много мањој мери Голубовићу, послужили само као полазна основа за конструисање типова. На основу овог аутентичног описа нишке стварности, те лика Калче који се својим особеностима издвојио као доминантан представник Ниша, у овом раду су издвојене црте карактера људи овог града, те конструисана слика менталитета Нишлије, које карактерише пријатељство, шеретлук, спремност за шалу, досетку, ведар дух, неумерено уживање у јелу и пићу, али и меланхолија, севдах, сета за прошлим временима и младости која пролази. Ове особине препознате су у Калчи, али он је још и ловац који има свог верног пса Чапу и човек јаке и живе маште, занесени приповедач фантастичних прича. У овом раду Калчина склоност ка преувеличавању, претеривању, нарочито у причама, сагледана је као вид одбране, као право, наслеђено од предака, да се сачува лепота старих времена, особеност места и аутентичност менталитета.

Ослобођење је донело велике промене; модерно доба је ступило и на нишку сцену. Као што се Ниш трансформисао, тако је и један начин живота почео да се урушава. Оријентална филозофија је устукнула пред налетом новог, западноевропског поимања света. Менталитет и карактер људи почели су да се мењају, а Калча је у том *прелазном времену - ни тамо ни овамо*, израстао у симбол и постао ванвремени представник Нишлије. Вероватно због те вечите неодређености између Истока и Запада, Ниш је, иако осликан с много љубави и искрене наклоности, перципиран као малограђански обојена средина. Чини се да се ова средина и данас доживљава као заостала, паланачка, а дух као инфантилан, детињаст и скроман. Утисак је да, попут Калче, Нишлије и данас бране право на свој језик, своју особеност, свој идентитет.

Цитирана литература

Градина, бр. 41(8), 2005.

ЈОВАНОВИЋ, Бојан. „Калча и регент Александар.“ *Политика - Културни додатак*, 3.3.2007.

ЈОВАНОВИЋ, Бојан. *Карактер као судбина: етнопсихолошке студије*; Народна књига-Алга, Београд, 2004.

- КОНСТАНТИНОВИЋ, Радомир, *Философија паланке*, Откровење, Београд, 2010.
- Лексикон писаца Југославије, II Ђ-Ј*, Матица српска, Нови Сад, 1979.
- МАКСИМОВИЋ, Горан. „Идентитет града у прози Стевана Сремца.“ *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 2012, вол 60, бр. 1, стр. 99-117.
- МАКСИМОВИЋ, Горан. *Магија Сремчевог смијеха*, Просвета, Ниш, 1998.
- МАКСИМОВИЋ, Горан. „Свијет, прича и комични стил у Нишкој прози Стевана Сремца.“ *Стил*, 2004, br. 3, str. 291-305.
- МАРИНКОВИЋ, Симеон. *Стеван Сремац : живот и књижевно дело*, Експортпрес, Београд, 1988.
- МИТИЋ, Милунка. „Нишлије у Ивковој слави.“ *Књижевно дело Стевана Сремца – ново читање*, Центар за научна истраживања САНУ Универзитета у Нишу, Студијска група за српски језик и књижевност Филозофског факултета, Ниш, 1997, стр. 201.
- МЛАДЕНОВИЋ, Јован. *Калчине приче*, радио запис, емитовано на Радио Нишу, 17.04.2013.
- НОВАКОВИЋ, Бошко. *Стеван Сремац и Ниш*, Веселин Маслеша, Сарајево, 1959.
- ПАВЛОВИЋ, Миле. *Стеван Сремац*, приредио Јован Младеновић, Нишки културни центар, Ниш, 2005.
- ПРОТИЋ, Предраг. „Приповедач и хроничар старог Ниша: Сремчев следбеник Михаило Голубовић,“ *Градина*, год. 18, бр. 12 (1983), стр. 61-67.
- РАДИН, Ана. *Уметност приповедања Стевана Сремца*, Градина, Ниш, 1986.
- СКЕРЛИЋ, Јован. *Писци и књиге*, Београд, Нолит, 1974.
- СТАМЕНКОВИЋ, Ђорђе. *Кључ Старе Србије: нишке историјске занимљивости из два века*, Просвета, Ниш, 1997.
- СТАНОЈЕВИЋ, Љубисав. „Стеван Сремац као сликар старог Ниша.“ *Гледишта*, вол. II., бр. 7-8, 1954, стр. 249-284.
- СТОЈАНЧЕВИЋ, Видосава. „Стеван Сремац о етнопсихолошким карактеристикама и менталитету људи наших крајева.“ *Гласник Етнографског института Српске академије наука и уметности*, Београд, књ. XXX, 1981, стр. 19-40. <http://scc.digital.bkp.nb.rs/zbirka/novina/>.

Извори

ГОЛУБОВИЋ, Михаило. *Калчине приче*, Градина, Ниш, 1972.

СРЕМАЦ, Стеван. *Нишка проза*, приредио Горан Максимовић, Просвета, Ниш, 2003.

Ivana J. Petković

SREMAC'S AND GOLUBOVIĆ'S KALČA, A PORTRAIT OF THE MENTALITY OF CITIZENS OF NIŠ

Summary

Much has been written about Stevan Sremac's intimate attachment to Niš, but outside the city and its vicinity, little is known of Mihailo Golubović, a lawyer and journalist who loved Niš and its people as passionately as Sremac and described them in his writing in the period following the liberation of the region from the Turks. As chroniclers of their time, both writers left poignant portraits of Niš and its citizens. This paper offers a social and historical examination of Kalča, a literary figure who appears in the stories of both Sremac and Golubović. The character of Kalča – bonvivant, (“sevdalija”), teller of tall tales, a loudmouth hunter prone to exaggeration, is presented here as a typical representative of the mentality of the area.

Key words: Stevan Sremac, Mihailo Golubović, Kalča, Niš, citizens of Niš, mentality, identity

